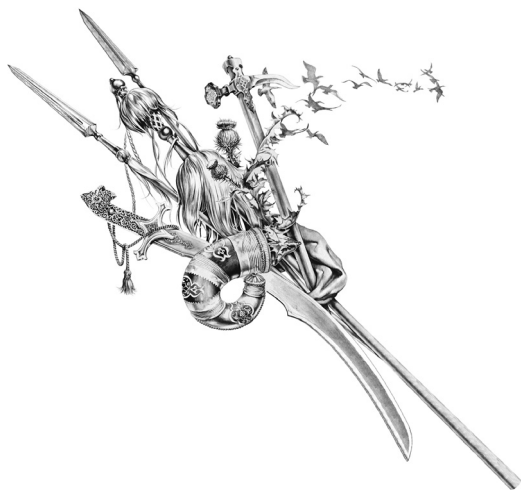

Микола Гоголь

ТАРАС БУЛЬБА

Історична повість

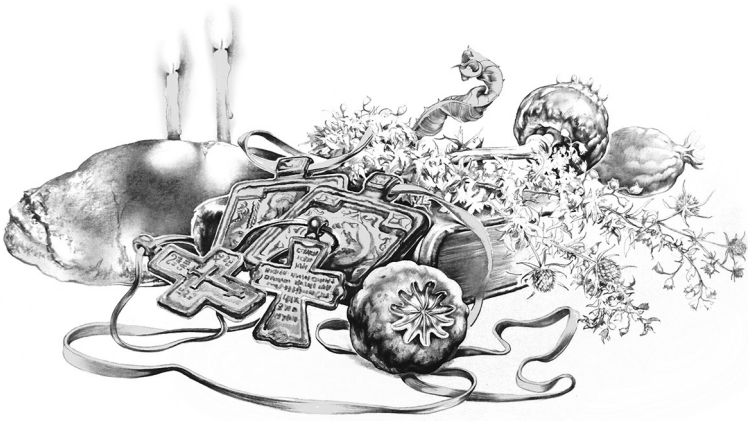

«Тарас Бульба» — історична повість
Миколи Гоголя, в якій художньо узагальнено
події, що відбувалися на українських землях за
часів існування Запорозької Січі. На прикладах
головного героя твору Тараса Бульби та інших
персонажів автору вдалося переконливо
показати незламність українських козаків
у боротьбі за свободу рідного народу.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com   www.bohdan-books.com

Збут: (0352) 43-00-46, (050) 338-45-20
Книга поштою: тел.: (0352) 51-97-97, (067) 350-18-70, (066) 727-17-62
mail@bohdan-books.com
тел.: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

I

— **А** повернися-но, сину! Ото кумедний ти який! Що це на вас за попівські підрясники? І отак усі ходять в академії? — Такими словами зустрів старий Бульба двох синів своїх, що вчилися в київській бурсі і приїхали додому до батька.

Сини його тільки-но злізли з коней. Це були два дужі молодці, що дивилися ще спідлоба, як недавно випущені семінаристи. Міцні, здорові обличчя їх були вкриті першим пухом волосся, якого ще не торкалась бритва. Вони були дуже збентежені таким вітанням батька й стояли нерухомо, потупивши очі.

— Стійте, стійте! Дайте мені роздивитися вас гарненько, — казав далі він, обертаючи їх, — які ж довгі на вас свитки! Оце свитки! Таких свиток ще й на світі не було. А побіжи-но котрийсь із вас! Я подивлюся, чи не гупнеться він на землю, заплутавшись у полах.

— Не смійся, не смійся, батьку! — сказав нарешті старший із них.

— Дивись ти, який пишний! А чого ж би й не сміятися?

— Та так, хоч ти мені й батько, а як будеш сміятися, то, їй-богу, одлупцюю.

— Ах ти, сякий-такий сину! Як, батька?.. — спитав Тарас Бульба, відступивши з дива на кілька кроків.

— Та хоч і батька. За кривду не подивлюся й не поступлюся ні перед ким.

— Як же ти хочеш зо мною битися? Хіба навкулачки?

— Та вже як доведеться.

— Ну, давай навкулачки! — казав Бульба, засукавши рукави, — подивлюся я, що за умілець ти в кулаці!

І батько з сином, замість привітання після давньої розлуки, почали садити один одному стусани і в боки, і в попереки, і в груди, то відступаючи і оглядаючись, то знов наступаючи.

— Дивіться, добрі люди: здурів старий! Зовсім з'їхав з глузду! — казала бліда, худорлява й добра мати їх, що стояла коло порога і не встигла ще обняти найдорожчих дітей своїх. — Діти приїхали додому, більше року їх не бачили, а він задумав не знати що: навкулачки битися!

— Та він славно б'ється! — мовив Бульба, спинившись. — Їй-богу, добре! — говорив він далі, трохи

оправляючись: — Так, що хоч би й не пробувати. Добрий буде козак! Ну, здоров, синку! Почоломкаємось! — І батько з сином стали цілуватися. — Добре, синку! Ось так лупцюй кожного, як мене стусав. Нікому не спускай! А все-таки на тобі кумедне вбрання, що це за мотузка висить? А ти, бельбасе, чого стоїш і руки опустив? — звернувся до молодшого. — Чого ж ти, собачий сину, не відлупцюєш мене?

— Ото ще вигадав! — казала мати, обіймаючи тимчасом молодшого. — І спаде ж на думку отаке, щоб дитина рідна біла батька. Та чи й до того тепер: дитя молоде, проїхало таку путь, стомилося... (це дитя мало двадцять з чимось років і рівно сажень зросту), йому б тепер треба відпочити та попоїсти чого-небудь, а він примушує його битися!

— Е, та ти мазунчик, як я бачу! — казав Бульба. — Не слухай, синку, матері: вона баба. Вона нічого не знає. Які вам пестоці? Ваші пестоці — чисте поле та добрий кінь; ось ваші пестоці! А бачите ось цю шаблю? Ось ваша мати! То все дурниці, чим набивають голови ваші: і академія, і всі ті книжки, букварі та філософія, все це казна-що — я плював на все це!.. — Тут Бульба додав таке слово, яке не вживається в друку. — А от, краще, я вас на тому ж таки тижні виряджу на Запорожжя. От де наука, то наука! Там вам школа; там тільки наберетесь розуму.

— І всього тільки тиждень бути їм дома? — говорила жалісно, зі слізьми на очах, худорлява ста-

ренька мати: — І погуляти їм, бідним, не вдасться, не вдасться й дому рідного побачити, і мені не вдасться надивитися на них!

— Годі, годі заводити, стара! Козак не на те, щоб морочитися з бабами. Ти б сховала їх обох собі під спідницю та й сиділа б на них, як на курячих яйцях. Іди, йди, та став нам мерщій на стіл усе, що є. Не треба пампушок, медівників, маківників та інших пундиків; неси нам цілого барана, козу давай, меди сорокалітні! Та горілки більше, не з вигадками горілки, з родзинками й усякими витребеньками, а чистої, оковитої горілки, щоб грала й шипіла, як скажена.

Бульба повів синів своїх у світлицю, звідки швидко вибігли дві гарні дівчини в червоному намисті, служниці, що прибирали кімнати. Вони, як видно, злякалися приїзду паничів, що не любили попускати нікому, або ж просто хотіли додержати свого жіночого звичаю: скрикнути й кинутися прожогом, побачивши чоловіка, і потім довго затулятися з великого сорому рукавом. Світлиця була прибранна на смак того часу, про який живі натяки zostалися тільки в піснях та в народних думках, що їх уже не співають більше на Україні бородаті сліпі старці в супроводі тихого бринькання бандури перед народом, що обступав їх; на смак того бойового тяжкого часу, коли почали розіграватись сутички й битви на Україні за унію. Все було чисте, вимазане кольоровою глиною. На стінах — шаблі,

нагайки, сітки на птахів, неводи й рушниці, хитро оправлений ріг для пороху, золота уздечка на коня і пута зі срібними бляхами. Вікна у світлиці були маленькі, з круглими тьмяними шибками, які трапляються нині тільки по старовинних церквах, крізь які інакше не можна було дивитись, як трохи піднявши насувну шибку. Навкруги вікон і дверей були червоні обводи. На полицях по кутках стояли глеки, сулії й пляшки із зеленого й синього скла, різьблені срібні кубки, позолочені чарки всякої роботи: венеційської, турецької, черкеської, занесені у світлицю Бульби всякими шляхами через треті й четверті руки, що було зазвичай у ті молодцькі часи. Берестові лави кругом усієї кімнати; величезний стіл під образами на покутті; широка піч із запічками, приступками й виступами, викладена кольоровими строкатими кахлями — все це було дуже знайоме нашим двом молодцям, що приходили кожного року додому на канікулярний час, приходили тому, що не було ще в них коней, і тому, що не було звичаю дозволяти школярам їздити верхи. У них були тільки довгі чуби, за які міг наскубти їх усякий козак, що носив зброю. Вже як випускали їх, Бульба послав їм з табуна свого пару молодих жеребців.

Бульба з нагоди приїзду синів звелів скликати всіх сотників і всю полкову старшину, хто тільки був на місці; і коли прийшли двоє з них та осавул Дмитро Товкач, старий його товариш, він їм

зразу ж показав синів, кажучи: “Ось дивіться, які молодці! На Січ їх незабаром пошлю”. Гості привітали й Бульбу, і обох юнаків і сказали їм, що добре діло роблять і що нема кращої науки для юнака, як Запорозька Січ.

— Ну ж, пани-браття, сідай усяк, де кому краще, до столу. Ну, синки! Насамперед вип’ємо горілки! — так говорив Бульба. — Боже благослови! Будьте здорові, синки: і ти, Остапе, і ти, Андрію! Дай же, Боже, щоб вам на війні завжди щастило! Щоб бусурменів били, і турків би били, і татарву били б; коли й ляхи почнуть щось проти віри нашої чинити, то й ляхів би били. Ну, підставляй свою чарку; що, добра горілка? А як по-латинському горілка? Тож-то, синку, дурні були латинці: вони й не знали, чи є на світі горілка. Як, пак, того звали, що латинські вірші писав? Я грамоти тямлю не дуже, а тому й не знаю! Горацій, чи що?

“Ач, який батько, — подумав про себе старший син, Остап, — усе, старий собака, знає, а ще й прикидається”.

— Я гадаю, архімандрит не давав вам і понюхати горілки, — провадив далі Тарас. — А признайтеся, синки, дуже шмагали вас березиною та свіжим вишником по спині і по всьому, що є в козака? А може, як ви поробилися вже занадто розумні, то, може, і канчуками парили? Мабуть, не тільки по суботах, а діставалось і в середу, і в четверги?

— Нема чого, батьку, згадувати, що було, — відповів спокійно Остап, — що було, те загуло!

— Нехай тепер спробує! — сказав Андрій. — Нехай тепер хто-небудь тільки зачепить. Ось нехай тільки навернеться тепер яка-небудь татарва, знатиме вона, що то за штука козацька шабля!

— Добре, синку! Їй-богу, добре! Та коли на те пішло, то і я з вами їду! Їй-богу, їду! Якого дідька мені тут ждати? Щоб я став гречкосієм, домоводом, доглядати овець та свиней, та бабитися з жінкою? Та хай пропаде вона: я козак, не хочу! То що з того, що нема війни? Я так поїду з вами на Запорожжя, погуляти, їй-богу, їду! — І старий Бульба помалу гарячився, гарячився, нарешті, розсердився зовсім, устав із-за стола і, споважнівши, тупнув ногою. — Завтра ж їдемо! Навіщо відкладати? Якого дідька ми можемо тут висидіти? Нащо нам ця хата? До чого нам усе це? Нащо ці горшки? — Сказавши це, він почав бити й жбурляти горшки та пляшки.

Бідна старенька, звикнувши вже до таких вчинків свого чоловіка, сумно дивилася, сидячи на лаві. Вона не сміла нічого сказати; але, почувши про таке страшне для неї вирішення, не могла вдержатись від сліз; глянула на дітей своїх, з якими загрожувала їй така скоро розлука, — і ніхто б не міг описати всієї безмовної сили горя, що, здавалося, тремтіло в очах її та в судомно стиснутих губах.

Бульба був упертий страшенно. Це був один із тих характерів, які могли виникнути тільки

в тяжке XV століття у напівкочовому кутку Європи, коли вся південна первобутна Росія, покинута своїми князями, була спустошена, випалена дощенту невпинними наскоками монгольських хижаків; коли, втративши хату й притулок, стала тут відважною людиною; коли на пожарищах, перед грізними сусідами і повсякчасною небезпекою, селилась вона і звикала дивитися їм просто у вічі, відучившись знати, чи є якийсь страх у світі; коли бойове полум'я охопило здавна мирний слов'янський дух і завелось козацтво — широкий розгульний нахил руської натури, і коли всі надріччя, перевози, прибережні пологі й вигідні місця засіялися козаками, яким і ліку ніхто не знав, і сміливі товариші яких мали право відповідати султанові, що побажав знати про їх число: “Хто їх знає! У нас їх розкидано по всьому степу: що байрак, то козак” (де маленький горбок, там уже й козак).

Це був справді надзвичайний прояв руської сили; його викресало з народних грудей кресало лиха. Замість колишніх уділів, дрібних городків, наповнених псарями й ловчими, замість ворогуючих і торгуючих містами дрібних князів виникли грізні селища, курені й околиці, об'єднані спільною небезпекою й ненавистю проти нехристиянських хижаків. Уже відомо всім із історії, як їх вічна боротьба і неспокійне життя врятували Європу від цих невпинних наскоків, що загрожували їй зруйнуванням. Королі польські, що стали замість

удільних князів володарями цих просторих земель, хоч далекими і слабкими, зрозуміли значення козаків та вигоди від такого бойового сторожового життя. Вони заохочували їх і улесливо потурали цьому нахилі. Під їх далекою владою гетьмани, обрані з-поміж самих козаків, перетворили околиці й курені на полки та правильні округи. Це не було муштроване зібране військо, його б ніхто тут не побачив; але в разі війни й загального руху, за вісім днів, не більше, кожен з'являвся на коні при всій своїй зброї, доставши один тільки червінець плати від короля, і за два тижні набиралося таке військо, якого неспроможні були б набрати ніякі рекрутські набори. Кінчався похід, воїн ішов на луки й ниви, на дніпровські перевози, рибалив, торгував, варив пиво й був вільний козак. Тогочасні іноземці справедливо дивувалися тоді з незвичайних здібностей його. Не було ремесла, якого б не знав козак: накурити горілки, злагодити воза, намолоти пороху, справити ковальську, слюсарську роботу, і, на додачу до того, гуляти напропале, пити й бенкетувати, як тільки може один руський, — все це було йому до снаги.

Крім реєстрових козаків, що вважали за обов'язок з'являтися під час війни, можна було у всякий час, при великій потребі, набрати цілі юрби охочокомонних: досить було тільки осавулам пройти по ринках і майданах усіх сіл та містечок і погукати на весь голос, ставши на воза:

— Гей, ви, пивники, броварники! Годі вам пиво варити, та валятися по запічках, та годувати своїм ситим тілом мух! Рушайте слави лицарської й честі добувати! Ви, плугатарі, гречкосії, чабани, баболюби! Годі вам за плугом ходити, та бруднити в землі свої жовті чоботи, та підкочуватись до жінок і губити силу лицарську! Час добувати козацької слави!

І слова ці були, як іскри, що падали на сухе дерево. Плугатар ламав свого плуга, броварі й пивовари кидали свої кадовби й розбивали бочки, ремісник і крамар слав до біса і ремесло, й крамницю, бив горшки в хаті. І все, що тільки було, сідало на коня. Одне слово, руська вдача дістала тут могутній, широкий розмах, дужий вияв.

Тарас був один з корінних, старих полковників: увесь був створений для бойової тривоги й відзначався грубою щирістю своєї вдачі. Тоді вплив Польщі починав уже позначатися на руському дворянстві. Багато хто переймав уже польські звичаї, заводив розкоші, пишних слуг, соколів, ловчих, обіди, двори. Тарасові було це не до вподоби. Він любив просте життя козаків і пересварився з тими своїми товаришами, що схилилися на варшавський бік, називаючи їх холопами польських панів. Вічно невгамовний, він вважав себе законним оборонцем православ'я. Самоправно входив у села, де тільки скаржились на утиски орендарів та на додачу нового мита з диму. Сам із своїми козаками чинив над

ними розправу і поклав собі за правило, що в трьох випадках завжди слід узятися за шаблю, а саме: коли комісари не поступилися в чомусь старшинам і стояли перед ними в шапках; коли знущалися з православ'я й не шанували звичаю предків, і, на-решті, коли вороги були бусурмени і турки, проти яких він вважав дозволеним у кожному випадку підняти зброю на славу християнства.

Тепер він тішив себе задалегідь думкою, як з'явиться з двома синами своїми на Січ і скаже: “Ось погляньте, яких я молодців привів до вас!”; як покаже їх усім старим, загартованим у боях, товаришам; як подивиться на перші подвиги їх у військовій науці та бенкетуванні, яке вважав теж за одне з головних достоїнств лицаря. Він спочатку хотів був вирядити їх самих. Та коли побачив їх свіжість, рослість, могутню тілесну красу, спалахнув вояцький дух його, і він другого ж дня вирішив їхати з ними сам, хоч необхідністю цього була єдина тільки вперта воля.

Він уже клопотався і давав накази, вибирав коней і зброю для молодих синів, навідувався й до стайні, і до комор, відібрав слуг, що мали завтра з ними їхати. Осавулові Товкачу передав свою владу разом з твердим наказом прибути зразу ж з усім полком, як тільки він подасть із Січі яку-небудь вість. Хоч він і був напідпитку, і в голові ще бродив хміль, одначе не забув нічого. Навіть дав наказ напоїти коней та насипати їм у ясла добірної

й кращої пшениці, і прийшов зморений від своїх турбот.

— Ну, діти, тепер треба спати, а завтра будемо робити те, що Бог дасть. Та не стели нам постелі! Нам не потрібна постіль. Ми будемо спати надворі.

Ніч тільки-но оповила небо, але Бульба завжди лягав рано. Він розлігся на килимі, укритися баранячим кожухом, бо повітря вночі було холодне, та й любив укритися тепліше, коли був дома. Він скоро захропів, а за ним і весь двір; все, що лежало по різних його кутках, захопало й заспівало; найперше заснув сторож, бо більше від усіх напився задля приїзду паничів. Лише бідна мати не спала. Вона припала до узголів'я любих синів своїх, що лежали поруч; розчісувала гребінцем їх молоді безладно покошлані кучері й змочувала їх слізьми; вона дивилася на них усім єством, дивилася всіма почуттями, вся перетворилася в зір і не могла надивитися. Вона вигодувала їх власною груддю; вона зростила, виплекала їх — і тільки на одну мить бачить їх перед собою.

— Сини мої, сини мої милі! Що буде з вами? Що жде вас? — казала вона, і сльози спинилися в зморшках, які змінили прекрасне колись її обличчя. Справді, вона була гідна жалю, як усяка жінка тих молодецьких часів. Вона мить тільки жила коханням, тільки в перший пал любощів, у перший пал молодості, і вже суворий спокусник покидав її для шаблі, для товаришів, для бенке-

тування. Вона бачила чоловіка на рік два-три дні, і потім кілька літ про нього не бувало й чутки. Та й коли бачилася з ним, коли вони жили разом, що то за життя було? Вона терпіла наруги, навіть побої; вона бачила пестощі, приділювані тільки з милості; вона була якась чудна істота в цьому зборищі безжонних лицарів, на яких розгульне Запорожжя накидало суворий колорит свій. Молодість без утіхи майнула перед нею, і її прекрасні свіжі щоки й перса без поцілунків одцвіли і вкрилися передчасними зморшками. Вся любов, усі почуття, все, що є ніжного й пристрасного в жінці, все обернулося в неї на материнське почуття. Вона із запалом, з пристрастю, зі слізьми, як степова чайка, вилася над своїми дітьми, її синів, її любих синів беруть від неї, беруть на те, щоб не побачила їх ніколи! Хто знає, може, в першій бою татарин постинає їм голови, і вона не буде знати, де лежать покинуті тіла їх, які розклює хижий подорожній птах, і за кожну частинку яких, за кожну краплю крові вона віддала б усе. Ридаючи, дивилася вона їм в очі, коли всемогутній сон починав уже склепляти їх, і думала: а може, Бульба, прокинувшись, відкладе днів на два від'їзд; може, він задумав через те так скоро їхати, що багато випив.

Місяць з високості неба давно вже осявав увесь двір, повний поснулих, густу купу верб і високий бур'ян, у якому потонув частокіл, що оточував двір. Вона все сиділа в головах любих синів своїх, ні на

хвилину не зводила з них очей і не думала про сон. Уже коні, чуючи світанок, усі полягали на траву й перестали їсти; верхнє листя верб почало шелестіти, і помалу лепетливий струмок спустився по ньому до самого низу. Вона просиділа аж до світанку, зовсім не була втомлена і в душі бажала, щоб ніч протяглась якомога довше. Зі степу донеслося дзвінке іржання лоша́ти; червоні смуги ясно блиснули на небі.

Бульба раптом прокинувся й схопився. Він дуже добре пам'ятав усе, що наказував учора.

— Ну, хлопці, годі спати! Пора, пора! Напійте коней. А де стара? — Так він звичайно називав жінку своєю. — Швидше, стара, готуй нам їсти: путь стелиться велика!

Бідна старенька, позбавлена останньої надії, сумно подибала в хату. Тимчасом, як вона зі слізьми готувала все, що треба, до сніданку, Бульба роздавав свої накази, порався у стайні і сам вибирав для дітей своїх найкраще вбрання. Бурсаки враз змінилися: на них з'явилися замість старих забруднених чобіт сап'янові червоні зі срібними підковами; шаровари, завширшки як Чорне море, з тисяччю складок та зі зборками, перетяглися золотим очкурором; до очкура причеплені були довгі ремінці, з китицями та іншими брязкотельцями, для люльки. Жупан червоного кольору, сукна яскравого, як огонь, підперезався узорчатим поясом; карбовані турецькі пістолі були засунуті за пояс; шабля бряз-

кала по їх ногах, їх обличчя, ще мало загорілі, здавалося, покращали й побілішали; молоді чорні вуса тепер якось яскравіше відтіняли білість їх і здоровий могутній цвіт молодості; вони були гарні під чорними смушевими шапками з золотим верхом. Бідна мати! Вона, як побачила їх, і слова не могла промовити, і сльози спинилися в очах її.

— Ну, сини, все готове! Нема чого баритися! — промовив нарешті Бульба. — Тепер, за звичаєм християнським, треба перед дорогою всім сісти.

Всі посідали, навіть і хлопці, що стояли шанобливо коло дверей.

— Тепер благослови, мати, дітей своїх! — сказав Бульба. — Моли Бога, щоб вони воювали хоробро, боронили б завжди честь лицарську, щоб стояли

завжди за віру Христову, а як ні — нехай краще пропадуть, щоб і духу їх не було на світі. Підійдіть, діти, до матері: молитва матрина і на воді, і на землі рятує.

Мати, слабка, як мати, обняла їх, вийняла два невеличкі образки, наділа їм, ридаючи, на шию.

— Нехай боронить вас... Божа Мати... Не забувайте, синки, матір вашу... пришліть хоч вісточку про себе... — Далі вона не могла говорити.

— Ну, ходімо, діти! — сказав Бульба.

Біля ґанку стояли осідлані коні. Бульба скочив на свого Чорта, що скажено рвонувся, почувши на собі двадцятипудовий тягар, бо Тарас був надзвичайно важкий і товстий. Коли побачила мати, що вже й сини її посідали на коней, вона кинулася до меншого, в рисах обличчя якого виявлялося більше якоїсь ніжності; вона схопила його за стремено, вона припала до сідла і, з розпачем в усіх рисах, не випускала його з рук своїх. Два дужих козаки взяли її обережно й занесли в хату. Та коли виїхали вони за ворота, з усією легкістю дикої кози, невідповідною до її літ, вибігла вона за ворота, з незбагненою силою спинила коня й обняла одного з них з якоюсь несамовитою, безтямною палкістю; її знов одвели.

Молоді козаки їхали смутно й стримували сльози, боячись батька свого, що й сам був теж трохи збентежений, хоч намагався того не виявляти. День був сірий; зелень виблискувала яскраво;

птахи щебетали якось безладно. Вони, проїхавши, оглянулись назад: хутір їх начебто пішов у землю, тільки видно було над землею два димарі скромного їх будиночка та верхи дерев, по сучках яких вони лазили, як білки; один тільки далекий луг ще стелився перед ними, — той луг, що по ньому вони могли пригадати всю історію життя, від літ, коли качалися по росяній траві його, до літ, коли ждали в ньому чорнобриву козачку, яка боязко летіла через нього своїми свіжими, бистрими ніжками. Ось уже самий тільки журавель над криницею з прив'язаним угорі колесом з воза самотньо стирчить у небі; уже рівнина, що вони проїхали, здається здаля горою і все собою закрила.

— Прощайте і дитинство, і ігри, і все, і все!

